

# Zadarski slon i komarac — polemika Nardina Celinesea i Paladija Fuska oko 1510.

Neven Jovanović

16. travnja 2013.

## Sažetak

Prije deset godina (2003) upozorio je Lorenzo Calvelli da je ponovo pronađen kodeks s latinskim sastavcima Nardina Celinesea, talijanskog humanista porijeklom iz Maniaga (Friuli). Nardinov se rukopis danas nalazi u Osimu, u Knjižnici Instituta Campana (Biblioteca Istituto Campana, ms. 18. L. 13 ). Ovaj je kodeks za povijest hrvatskog humanizma zanimljiv zato što je Nardino Celinese bio *magister publicus* u Zadru otprilike u razdoblju 1508–1521, te je nekoliko sastavaka u izravnoj vezi s Zadranima poput Paule i Saladina Soppe, Kornelije Detrico, Bernardina Gallellija, Paladina Benje, Federika Grisogona, ali i sa Šibenčaninom Ilijom Tolimerićem, Dubrovčaninom Ilijom Crijevićem, mletačkim kapetanom Zadra Augustinom Mulom, te s Nardinovim kolegom po pozivu, mjesnim zadarskim učiteljem Paladijem Fuskom. Upravo nas odnos dvojice učitelja ovdje posebno zanima, budući da se radi o višekratno spominjanoj, ali dosad nedovoljno razjašnjenjnoj polemici. U njoj je, pokazuje se, bitnu ulogu igrala antička književna baština; posvađani su humanisti u raspru upleli Vergilija, Makrobija, Plinija Starijeg, Auzonija, Marcijala, aleksandrijske gramatičare i niz drugih antičkih autora. Izlaganje će opisati tekstove od kojih se polemika sastoji (četiri epigrama i četiri prozna pisma), identificirati ondje citirane antičke tekstove i pisce te interpretirati retoričku funkciju antičkoga nasljeđa. Na koncu, naznačit ćemo što iz polemike možemo zaključiti o humanističkoj kulturi Zadra početkom 16. stoljeća.

## **THE ZADAR ELEPHANT AND MOSQUITO: THE POLEMIC OF NARDINO CELINESE AND PALLADIO FOSCO AROUND 1510**

Ten years ago, in 2003, Lorenzo Calvelli drew our attention to the rediscovery of a codex with the Latin compositions of Nardino Celineus [Nardinus Celineus], an Italian humanist from Maniago (in Friuli). Nardino's manuscript is today in Osimo, in the Library of the Istituto Campana, MS 18. L. 13. Nardino Celineus was a magister publicus in Zadar approximately from 1508 to 1521, and several of the compositions are directly related to local citizens, such as Paula and Saladino

Soppe, Cornelio Detrico, Bernardino Gallelli, Palladino Benja, Federico Grisogono. Furthermore, in Nardino's poems feature Ilija Tolimerić [Aelius Tolimerius] from Šibenik, Ilija Crijević [Aelius Lampridius Cervinus] from Dubrovnik and the captain of Zadar Augustino Mula, as well as Nardino's professional colleague Palladio Fosco [Palladius Fuscus], another teacher in Zadar. The relationship of the two teachers is presented by a polemic that has been frequently mentioned but hitherto insufficiently illuminated. It turns out to center on the heritage of classical literature. The disputatious humanists brought into their debate ancient authors: Virgil, Macrobius, Pliny the Elder, Ausonius, Martial, the Alexandrian grammarians. The presentation will describe the texts that comprise the polemic (four epigrams and four prose letters), identify the classical texts and authors cited and interpret their rhetorical function in the polemic. Finally, we shall propose some conclusions about the humanist culture of Zadar in the early 16th century.

## 1 Uvod — similitudo i identitas

Govoreći o pisanju koje je obilježeno čitanjem klasika, pisanju koje počiva na čitanju i pamćenju, Petrarca piše Boccacciju 8. listopada 1359 (fam. 22, 2): “Sum quem similitudo delectet, non identitas”. U skladu s tim načelom, Petrarca predlaže da se klauzula njegove desete ekloge *solio sublimis acerno*, previše slična Vergilijevoj *solioque invitata acerno* (A. 8, 178), preformulira u *e sede verendus acerna*. Na ovaj slavan rani primjer “straha od utjecaja” podsjećam vas kako bismo razumjeli pozadinu sukoba koji će se odigrati u Zadru, stoljeće i pol nakon Petrarkina pisma — sukoba čija su okosnica upravo *similitudo* i *identitas*.

## 2 Nardino i Paladije

Oko 1510. u Zadru djeluju dva talijanska humanistička učitelja: Palladio Fosco (latinizirano Palladius Fuscus) i Nardino Celineo (Nardinus Celineus). Paladije Fusko, rođen u Padovi oko 1450, umro 1520. u Kopru, hrvatskim povjesničarima najpoznatiji po horografiji *De situ orae Illyrici*, opisu dalmatinske obale od Trsta do Ulcinja, kao i po vezama s Koriolanom i Alvizom Cipikom, zadarski je učitelj od 1493; boravio je u Zadru do 1516, a od 1511. bavi se i poslovima kancelara gradske komune. Nardino Celineo, ili Nardino delle Celine, bio je, po svemu sudeći, zadarski učitelj od 1508. (kasnije će biti učitelj u Udinama, gdje se spominje 1528); iznesena je pretpostavka da je među Nardinovim učenicima bio i Petar Zoranić. Paladije i Nardino u zajedničkom zadarskom periodu, između 1508. i 1516, očito su bili suparnici.

### 3 Rukopis i tekstovi

Znanja o polemici Paladija i Nardina potječu iz rukopisa koji se danas čuva u Osimu, u Knjižnici Instituta Campana (Biblioteca Istituto Campana, ms. 18. L. 13). Rukopis, koji se oko 1700. nalazio u zbirci mletačkoga patri-cija Bernarda Trevisana (1652–1720), u osimskoj je knjižnici — vjerojatno još prije II. svjetskog rata — prvi locirao Giuseppe Praga; 2003. Lorenzo Calvelli rekonstruirao je put rukopisnog kodeksa od Venecije do Osima. Mi moramo posebno zahvaliti Sandri Ivović, koja je 2010. posjetila Osimo i ondje snimila Nardinov rukopis; njezine su fotografije i nama omogućile uvid i rad.

Osimski rukopis sadrži šezdeset i pet književnih tekstova, većinom pjesama. Na frontispisu piše *Quędam opera Publii Nardini Celinei Foroiulien-sis. Poetica*. Dodane su dvije datacije — pri vrhu stoji “1508”, na sredini “M. D. XX. XI. Kl. Maii. P. M. S. IADREN.” (navedeni datum rimskog kalendara su Parilia, 21. travnja — prekosutra će, znači, biti 493. godišnjica ovoga zapisa).

Već pogled na naslove Nardinovih tekstova objašnjava zašto je Praga, povjesničar Dalmacije čija je specijalnost kulturna povijest, bio toliko zainteresiran. Prema humanističkom običaju, velik broj Nardinovih sastavaka čine prigodnice ili nekom upućeni tekstovi; među adresatima nalazimo poznata prezimena renesansnog Zadra, ali i ostatka Dalmacije. Iz Zadra su tu pripadnici i pripadnice obitelji Soppe, Detrico, Ciprianis, Gallelo, Benja, Grisogono, te mletački kapetani grada Bernardo Bondumier (1507–1508), Leonardo Michiel (1511–1512), Agostino da Mula (1515–1516); kako ćemo ubrzo vidjeti, Nardino je jednu pjesmu uputio Šibenčaninu Iliji Tolimeriću (kasnije učitelju Antuna Vrančića), a u kodeksu se nalaze i epigrami Nardina i Paladija upućeni Dubrovčaninu Iliji Crijeviću, koji je i sam bio i pjesnik i učitelj.

Polemika Nardina i Paladija tema je četiriju proznih pisama i pet epigrama. Pisma se nalaze pri početku kodeksa (fol. 22–26), odmah nakon Nardinova epa *De bello Gallico*, potaknutog događajima rata Svete lige protiv francuskoga kralja Karla VIII (1495), te nakon govora pred papom Julijem II. (papa 1503–1513) i još jednog kraćeg proznog teksta. Četiri su epigrama zapisana desetak folija kasnije (36–37), a posljednji je na fol. 43.

Pisma nisu datirana; zasad pretpostavljamo da su donesena kronološkim redosljedom. Prvo je pismo Paladijevo, i zapisano je kao “dokazni materijal”. Rukopis ga, naime, najavljuje ovakvim kratkim komentarom: “Palladius Fuscus hos versus sublegerat et hanc edidit epistulam quam Macrobio extorsit” — “Paladije Fusko ove je stihove oteo i objavio ovo pismo koje je ugrabio Makrobiju”. Kako Paladije pismo završava izjavom “Sed qui te in me impulit perpauca legisse uidetur. Verum Indus elephas culicem non curat” — “Ali onaj tko te na mene nahuškao pročitao je, čini se, jako malo toga. Ali indijski slon ne haje za komarca,” čini se da ovo nije sam početak sukoba, da svađa traje već neko vrijeme — i da se već vodi preko posrednika, najvjerojatnije preko istoga Paladijeva učenika, Grisogona Ce-

dolinija, koji se javlja kao fiktivni autor sljedećeg pisma. Paladijev odgovor na to drugo pismo bitno je agresivniji — počinje s “Impudens quid blatteras!” — “Besramniče, što blebećeš!” — i ne zazire od osobnih aluzija. Slijedi Nardinova *responsiva* u kojoj nastupa pod vlastitim imenom, odgovara na Paladijeve optužbe i iznosi protuoptužbe (između ostalog, da je Paladije “nobilis a limo”, i da ne potječe iz Padove, nego je rođen i kršten “in Histria... inter barbaros et bubulcos”).

Od epigrama, prvi je Nardinov odgovor na Paladijeva ocrnjivanja: u elegijskom distihu i u 22 stiha Nardino ističe da je ovjenčani pjesnik, dok Paladije ili krađe, ili mu je stihove dala “cacata Musa”. Drugi epigram čine 62 hendekasilaba upućena Šibenčaninu Iliji Tolimeriću kao izraz sućuti — jer je u Šibenik stigao “indoctissimus omnium magister”, Paladije, čije su i knjige — uključujući izdanje Katula — i predavanja puni pogrešaka; Šibenčani su, zavedeni Paladijevom brbljavošću, dali ovome prednost pred Tolimerićem. Iza hendekasilaba nalaze se Paladijeva uvreda Nardinu (4 stiha, 37r–37v) čije su pjesme brojne, ali loše, te Nardinov odgovor na uvredu (6 stihova, na istom 37v), s varijacijom Marcijala (“Cur mea docta cohors cur tua nemo legit”), ali i s dvosmislenom aluzijom na Paladijevo nepodobno političko opredjeljenje: “Orbilium profers et habes in pectore Gallum”. Posljednji epigram, 12 stihova na fol. 43, još je jedna Nardinova rugalica Paladiju, opet zbog krađe tuđih stihova: “Contemnensque suos carmina nostra facit” — “prezrevši svoje, on naše pjesme piše”.

## 4 Antika u polemici

U fazi tekstova iz osimskog rukopisa, svada dvojice zadarskih učitelja toliko je burna da je, očito, trajala već duže vrijeme. Radilo se o borbi za prestiž; u tom svjetlu, vijest Miroslava Kurelca da se oko 1511. Paladije Fusko u Zadru ne susreće više kao učitelj, nego kao kancelar kaznenog suda mogla bi ukazivati da je Paladije u ovoj svađi izvukao kraći kraj. Tome je mogao doprinijeti i Paladijev pokušaj da podvali, nada da nitko u Zadru neće otkriti prepisivanje Makrobija; naime, Paladijevo pismo koje Nardino osvetoljubivo prepisuje u svoj kodeks zaista je većim dijelom “neprijavljen citat” s početka šeste knjige *Saturnalija*, kasnoantičkog kompendija religijskih i starinarskih znanja iz petog stoljeća nove ere. Šesta knjiga Makrobijeva djela govori o odnosu Vergilija i ostalih rimskih pjesnika.

Quisquis es audi obsecro. Prisci illi nunquam satis laudati hunc esse legendi fructum uoluerunt ut ea emulemur que in aliis probemus et que maxime inter aliorum scripta miremur in aliquem nostrum usum conuertamus. Quod et nostri tam inter se quam a Gręcis, et Gręcorum excellentes inter se factitarunt. Afranius enim togatarum scriptor non inuerecunde respondens arguentibus quod plura sumpsisset a Menandro: fateor inquit sumpsit non ab illo modo, sed ut quisque habuit, quod conuenire mihi.

quodque me non melius facere credidi etiam a Latinis, quia si haec societas et rerum communio poetis scriptoribusque omnibus inter se exaranda concessa est, cur uitio mihi uertis, si unum Vergilii carmen inter mea posui. Sed qui te in me impulit perpaucua legisse uidetur. Verum Indus elephas culicem non curat.

(Paladije Fusko, osimski rukopis, f. 22r)

hunc esse fructum legendi, aemulari ea quae in aliis probes et quae maxime inter aliorum dicta mireris in aliquem usum tuum oportuna derivatione convertere, quod et nostri tam inter se quam a Graecis et Graecorum excellentes inter se saepe fecerunt. (...) Afranius enim togatarum scriptor in ea togata quae Compitalia inscribitur non inuerecunde respondens arguentibus, quod plura sumpsisset a Menandro:

Fateor, inquit, sumpsi, non ab illo modo,  
Sed ut quisque habuit conveniret quod mihi  
Quodque me non posse melius facere credidi,  
Etiam a Latino.

Quod si haec societas et rerum communio poetis scriptoribusque omnibus inter se exercenda concessa est, quis fraudi Virgilio vortat, si ad excolendum se quaedam ab antiquioribus mutuatus sit?

(Macr. Sat. 6, 1, 2–5)

Raskrinkavajući Paladijevu krađu, Nardino ne samo da mu sarkastično čestita što je bio u mogućnosti čitati Afranija (“Affranium recitasti, Macrobius tacuisti”), ne samo što poučava Paladija da je Makrobije sve što je napisao mislio “ne uideatur de industria celebrem uirum insectari, sub quadam ironia”, već kao krunski primjer kažnjavanja plagijata i sam citira, točnije: parafrazira, Vitruvijevu anegdotu o helenističkom aleksandrijskom filologu Aristofanu iz Bizanta:

pulchram responsionem, Aristophani, summo in omni scientia uiro, nullo modo accipiendam, qui (ut scribit Pollio), cum esset unus eorum qui poetarum certamina iudicabant uidissetque Ptolemeum Egypti regem (ut moris erat) quosdam, qui maxime populo placuissent, coronaturum, sententiam rogatus regem admonuit eos non esse poetas sed fures, non premio dignos sed grauissima pena mulctandos statimque prolatis ex armariis bibliothecae uoluminibus quae compilata fuerant fures ipsos fateri coegit effecitque ut unus qui fur non erat coronaretur, ceteri uero furti condemnati cum ignominia dimitterentur.

(Nardino, osimski rkp, fol. 23r)

primo poetarum ordine ad certationem inducto cum recitarentur scripta, populus cunctus significando monebat iudices quod

probarent. itaque cum ab singulis sententiae sunt rogatae, sex una dixerunt et quem maxime animadvertunt multitudini placuisse, ei primum praemium, insequenti secundum tribuerunt. Aristophanes vero cum ab eo sententia rogaretur, eum primum renuntiari iussit qui minime populo placuisset.

cum autem rex et universi vehementer indignarentur, surrexit et rogando impetravit ut paterentur se dicere. itaque silentio facto docuit unum ex his eum esse poetam, ceteros aliena recitavisse, oportere autem iudicantes non furta sed scripta probare. admirante populo et rege dubitante, fretus memoria e certis armariis infinita volumina eduxit et ea cum recitatis conferendo coegit ipsos furatos de se confiteri. itaque rex iussit cum his agi furti condemnatosque cum ignominia dimisit, Aristophanen vero amplissimis muneribus ornavit et supra bybliothecam constituit.

(Vitr. 7, 6–7)

Nardino također obavještava Paladija da zna odakle je poslovice o slonu i komarcu. U nastavku, pak, za svoje teze mobilizira i citate Plinija Starijeg (N. H. praef. 22), Auzonija (iz predgovora vergilijevskom kolažu *Cento nuptialis*), Marcijalov epigram 1, 66, kao i različite vrste antičkih žaba. Paladije je, naime, Nardina (ne znamo gdje) nazvao serifskom žabom, “rana Seriphia”, vrstom kod Plinija i u Erazmovim *Adagia* slavnom po tome što ne krekeće. Nardino uzvraća nazivajući Paladija Aristofanovom žabom, koja ne zna govoriti, ali ne šuti, već se stalno glasa *brekekeks koaks*, uz opasnost da postane Ezopova žaba, ona koja je pukla od oholog napuhavanja (Phaedr. 1, 24). Niz daljnjih aluzija na antičke autore objasniti ćemo u pisanom radu.

## 5 Zaključak

Stoljeće i pol nakon Petrarkina poetičkog iskaza, kako vidimo, krilatica *similitudo, non identitas* postala je društvena norma. Poznavanje antike cijenjena je osobina humanističkih profesora i, općenito, kulturnih ljudi; no, prepisivanje antičkih pisaca nedvojbeno je krađa — minimum koji se traži jest *similitudo*, sposobnost da se antički tekst i antička znanja preformuliraju onako kako to čini Nardino u parafrazi Vitruvijeve anegdote o Aristofanu iz Bizanta. Ovakve društvene norme, napomenimo, vrijede i u mjestima na rubu renesansne kulture — u mjestima poput Zadra pod mletačkom upravom, gdje se Paladije Fusko možda i nadao da njegovo prepisivanje neće biti podvrgnuto nikakvoj provjeri. Napomenimo još da Nardinov izazov Paladiju sadrži i više od pukog zahtjeva da se dokumentiraju citati: Nardino tvrdi da Paladije Makrobija *nije razumio*, da nije prepoznao ironiju iza kritiziranja Vergilijevih književnih krađa. Ovakva jeoptužba, čini mi se, i gora od optužbe za prepisivanje.